

LANDUEZ

GURE HERRIKO GAUZAK
COSAS DE NUESTRO PAIS

JUAN SAN MARTIN

JUAN SAN MARTIN ORTIZ DE ZARATE

Nació en Eibar (Guipúzcoa), en 1.922.

Escritor. Miembro de número de la Real Academia de la Lengua Vasca - Euskaltzaindia. Asesor de Bellas Artes.

Ha colaborado en vascuence y castellano en las principales publicaciones culturales del país. Ha traducido al euskara obras de S. Espriu, B. Brecht y M. Ghelderode. Y es autor de las obras:

En vascuence:

Juan Antonio Mogel, bere bizitza ta lanak. Zarauz, 1.959.

Zirikadak. Zarauz, 1.960.

Eztenkadak. Zarauz, 1.965.

Uhin berri (1.964-1.969 Poesia berriaren bilduma). San Sebastián, 1969.

Euskeraren inguruan (Euskal Elerti 69 bilduman). Bilbo-Donostia, 1.969.

Hegatsez (Hitz-lauzko bilduma. S. Baurik in elkarlanean). Zarauz, 1.971.

Euskal Artea (Lur eta gizon, Euskal Herria bilduman). Oiñati, 1.974.

Gogoz. Donostia, 1.978.

Literaturaren inguruan. Donostia, 1980

Bidez. Donostia, 1.981.

Erromanikoa Euskal Herrian. Donostia, 1.983.

LĀNDUZ

GURE HERRIKO GAUZAK
(Cosas de nuestro País)

LANDUL

GUZTIRIKO AZALAK
Ez da inongo erabilgarria

- © Copyright Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala
Argitaldari zenbakia: 936 C.E.C.A.
Legezko gordailua: 11/84
I.S.B.N.: 84 - 7580 - 016 - 5
Inprimatzaile: IZARRA Inprimategia (Usurbil)
Azala: Laura Esteve

JUAN SAN MARTIN

LĀNDUZ

GURE HERRIKO GAUZAK

(Cosas de nuestro País)

GIPUZKOAKO AURREZKI KUTXA PROBINTZIALA

1983

GIPUZKOAKO AURREZKI-KUTXA PROBINTZIALAk, bere Argitarapen-Saileko DOCUMENTO Bilduma-barruan, atseginez aurkezten du JUAN SAN MARTINEN LANDUZ liburu berria.

Lehen GOGOZ eta BIDEZ eman zizkigun; orain LANDUZ dakargu Juan San Martinek eta hemen, beste zenbait elementurekin batera, euskal kultur ondarea osatzen duten «gure Herriko gauzen» berri ematen digu.

Sobera ezaguna da Egilearen nortasun aberatsa, zeinek, berriz ere, Etnografia, Historia, Artea eta Literatura eta abarri buruzko gai asko eskaintzen baitizkigu, guztiak Euskal Herriari dagozkionak.

Argitalpen hau dela eta, GIPUZKOAKO AURREZKI-KUTXA PROBINTZIALAk poza hartzen du lan berri hau eskaintzean, zeina Erakundearen hondo bibliografikoa aberastera baitator eta, bide batez, Gipuzkoako Komunitateari kultur eskaintza berria egiten baitzaio.

Un nuevo título de la Colección DOCUMENTO, «LANDUZ» de JUAN SAN MARTIN, se complace en presentar la CAJA DE AHORROS PROVINCIAL DE GUIPUZCOA dentro de sus Ediciones.

Después de GOGOZ y BIDEZ, ahora con LANDUZ, Juan San Martín nos acerca a «esas cosas de nuestro País» que conforman, junto con otros elementos, el acervo cultural vasco.

De sobra es conocida la rica personalidad del autor, quien, una vez más, nos ofrece una amplia gama de temas sobre Etnografía, Historia, Arte y Literatura, etc., todos bajo el común denominador del País Vasco.

Con este motivo la CAJA DE AHORROS PROVINCIAL DE GUIPUZCOA tiene la satisfacción de ofrecer un nuevo trabajo que viene a enriquecer el fondo bibliográfico de la Institución, y representa una nueva oferta cultural dirigida a la Comunidad guipuzcoana.

ESKAINTZA:

*Zuri, Oier;
arbaso mezuan landuz,
gure herri hau maitatzeko
arrazoirik badela agerreraiz.*

J. S. M.

AURKEZPENA

Irakurle: hara hemen ekinaren buruan gogoz, bidez eta landuz *Gure herriko gauzak* gai direla hirukoitzasunaren helburuz datorren liburu hau. Horregatik, oraingo honek ere aurretiko *Gogoz* eta *Bidez*-en egitura bera du, eite bereko beste hainbeste artikulua eskainiz etnografiar, historiari, arteari, hizkuntzar eta literaturar lehengo haien gehigarriar, ondorean zenbait pertsonaia bereziri buruz eta azkenez orotariko artikuluz. Horiez gainera eibartar-plaentziar umore berezitik zertzelada batzu ere gehitu ditut, lehenengo liburuan inguru hortako jendeak hutsune hori aurkitzen ziola eta nik, nolabait, alde hori ere herri baten izateari itsatsi nahi.

Liburu honen asmoaz jabetu nahi duen irakurlea aurreko beste bi liburuen aurkezpenetara igortzen dut. Haietan esanak honentzat ere balio dutenez.

Lanik gehienak, aurrekoetan bezala, zabalkundezkoak dira. Baina, asmo handiegirik gabe, beretako zenbaitzutan, irakurlea ohartuko denez, bada ikuspegi berezirik eta baita ere iker lanik hauetan lehen aldiz argitaratzen denik, gehigarriar bederen. Eta, dena dela, Donostiako *Hoja del Lunes*-ean euskal kulturaren inguruko gauzeri buruz idazteko konpromisoa nola bete nuenaren lekuko dira orain burutzen dudana hirukoitz lan hontako gaiak.

Egileak

Hondarribia, 1983ko urriaren 31.ean.

PRESENTACION

Lector: con perseverante voluntad, el caminar y el laborar han obrado en la realización del presente volumen que viene a formar el tríptico del temario *Cosas de nuestro país*. Por consiguiente, sigue la misma pauta que los precedentes, *Gogoz* y *Bidez*, para ofrecer otros tantos artículos que vienen a ampliar los aspectos de la etnografía, la historia, el arte, la lengua y la literatura, dedicándoles un recuerdo a personajes singulares y finalizar con una miscelánea. También se han añadido algunas notas del humor peculiar eibarrés-placentino, capítulo que algunos lectores echaron de menos en el primer libro.

Para la información de motivaciones de estos artículos valen las presentaciones hechas a los dos primeros libros, a donde remito al lector.

La mayoría de los trabajos, como en los precedentes, son de pura divulgación. No obstante, sin grandes pretensiones, en muchos de ellos el lector observará, además de mi punto de vista, algunas aportaciones de primera mano. De todas formas, este que viene a cerrar el tríptico de cosas constituye el testimonio del compromiso adquirido en su día con la *Hoja del Lunes* de San Sebastián sobre temas culturales del país.

El autor

Hondarribia, 31 de octubre de 1983.

AURKIBIDEA — INDICE

Itzaurrea	6
Prólogo	7
Aurkezpena	10
Presentación	11

I. ETNOGRAFIAZ — SOBRE ETNOGRAFIA

1. Suaren sinbologiaz. (Sobre la simbología del fuego)	19
2. Herrian herriko folklorea. Gabon kanteri buruz. (Cada pueblo su folklore. En torno a canciones navideñas)	23
3. Sorginak Donibanez. (Sobre brujería del solsticio de verano) ...	26
4. Ekaineko Donibanez. (Sobre el San Juan solsticial)	31
5. Ekaineko ospakuntzak. (Las celebraciones del solsticio de verano)	36
6. Antropologia. (Antropología)	41
7. Hirigintzaz. (Sobre urbanismo)	44
8. Feria nagusiak. (Las ferias mayores)	47
9. Ihauteri. (Carnaval)	50
10. Sandaili eta ingurua. (Santa Iliá y su entorno)	53

I

ETNOGRAFIAZ
Sobre Etnografía

SUAREN SINBOLOGIAZ

Urtearen garai honetan, Eguberriak, eskualde bakoitzak bere ospakizunezko era bereziak ditu, Olentzero, Subilaro, Txukil, Gabon-zuzi, Gabon-enborra... Funtsean denak bat dira, sua eta bera lortuko duen gaikia. Hoiek sinbolizatzeaz, giza itxura ematen zaie, Grezia zaharreko jainkokietan agertzen zaigun bezala.

Jende asko, Olentzero esateko ahoezkeraz edo idazkeraz gehiago arduratzen da adierazi nahi duen sinboloaz baino, iragan asteko artikuluan J. M. Satrustegik ongi zion bezala. Urrengo aski zaio, jendeari, Noel edo Oleris-en kideko dela jakiteak, baina hortik harantza aurkitu genezakean jatorrizko inguruaren gogoetetatik ihesi ibiltzea nahiago du. Harrigarria badirudi ere, krisi batean bizi den gizonak ez du nahi hontaz pentsatzerik. Teknika aurrerapenen eta merkatalgo bizkortzearen eraginez, kontsumismoak itoa dauka egungo gizona; gizartearen masifikatzean eroria. Aintzina berbizkundearen sinbolotzat erabiltzen zena, orain trapuzaharrez egindako irudi soil bat besterik ezta eta bulla ateratzeko bakarrik balio duena.

Lehenago, gure herriak bere sineskeretan bizi zuen kosmosetikako hierofania zekarren, naturaleza adierazteko modu bat. Zer den hori? C. Geertz-ek zion bezala: Kultur eskematzat ulertzen dena, historian zehar etorria, lehenak geroari elkar loturazko izatean duten natur us-tearen sistema, sinbolu bidez agertzen diren mezuak, aintzinakoen ideiak bizitzaren esperientzietatik eskainia, ondoko belaunaldietan iraunaraz-teko. Laburrago esateko, Dumezil-ek ongi ziona: Mitoak, herri baten kulturaren, gizaldien jarraipenerako oinarritzko dira.

Eguberrietan eta ekainean, eguzkia behearen eta goren aurkitzen den garaietan, urtaroak bereizten dira. Bizitzarentzat aldi garrantzitsuak dira eta gizonak sinbologiaz ospatuko ditu.

Garai hoietako sineskeraz eta sinbologiaz, bai Eguberriaz eta bai ekainean, antz artikulua idatziak ditut eta hauetan emandako gaiak eta ideiak behar bezala ordenaz jarriaz argi gehiago aurkitu genezake.

J. M. Barandiaran, R. M. Azkue, eta bestek bildutako materialak

hor daude aztertu nahi dituenarentzat. Lehenago J. Caro Barojak emana digu hoiengatik aski, baina azkenaldi hontan beste ikerketarik ere bada sinetkerak eta sinboloak aztertuz. Hara nola Emeterio Sorazuren *Antropología y religión en el pueblo vasco* (1979) eta J. M. Satrustegiren *Mitos y creencias* (1980) deritzan liburuak. Lehenengoak, bere bigarren eta bosgarren kapituluetan gaiak ugari pilatzen ditu eta bibliografia aberatsa dakar.

Baina, hasieran esan dudana bezala, Olentzero eta kidekoak, naturaren sinboluzko pertsonaiak dira; zura eta sua batipat. Sua bera, ez dakigu zer neurritaraino ez ote zuten sinbolizatzen eguzkiarekin. Eguzkia sua da. Sua, garbikundea dakarrena. Eguzkiak, bere goi-beheak hartzeaz, bizitza aldatzen du. Aldakuntza bakoitzarekin, munduak aldi berri bati ekingo dio. Honela, eten gabe, urterik urte, gizonak berbizkundea ezagutuko du. Eguzkiaren eragina, sua bere kideko duela. Mircea Eliade-ren lehenera itzultzeko berritze eternala, edo eten gabeko berritzea.

Berbizkundeak ordea, berakin dakar garbikundea. Eta, sinbologiak estudiatu dituzten guziak bat datoz sua eta ura garbikundezko sinbolotzat hartzeaz.

J. G. Frazer-ek badu liburu bat ere suaren sorkundezko mitoeri buruzkoa. Baina, agian, René Guénon eta Gaston Bachelard izanen dira eguzkia eta suaren arteko sinbologiak onduen ikertu dituztenetakoak. Hauek ez dute ezagutu gure herriko mitologiari eta bestetan aurkitu zituzten arazoak gurean aurkitzen direnen antzekoak baldin badira ere, hemen ageri harrigarriak bada, 1977ko ekainaren 20an «Eguzkia gurtzen» izenburuz eman nuen artikulu hura lekuko.

Sorkundearen mitoari loturik aurkituko ditugu eguzkia eta sua. Bestalde, sua, etxearen sinbolo bihurtzen da. Honegatik, etxea, aintzinakoentzat, deitura bera baino gehiago zen eta hau bera ere maizenik bertatik sortzen zen. Holako adierazpenik badu Bonifazio Etxegaraik auzoetako harremanak ikertzean, bereziki *Los ritos funerarios en el Derecho consuetudinario de Navarra* (1951) deritzan lanean. Etorkizuna zaintzen bai du etxean sua irauarazteak. Berriki E. Knörrek aurkitu dituen Ehariko Ordenantzen 5. kapituluaren irakurtzen denez, 1659ko arauen artean, bertako egin nahi zuen etorkinak hanega t'erdia gari eta kantaro bat ardo eman behar zituen, baina inoiz hiru egunez eta hiru gauetz surik pizten ez bazuen biztanle eskubideak galduko zituen.

Eguberrietan, naiz ekainean, urtemugaz egiten diren suak sinetkerak zaharren hondarrak ditugu, inoiz Olentzero ikazkinaren bidez datorkiguna, naiz urrengo berri onaren mezua dakarrena bada ere. Gure mitologian eguzkia bera inoiz pertsonaje bihurtzen bai da.

Duela hiru urte t'erdi, aipatutako artikuluan agertzen nuen bezala. Batean Aita Donostiak bildutako otoitza:

*Agur, eguzki ederra,
Jetxirik zerutik lurrera,
Illuna desterratzera
Ta gu argitten paratzera.*

Bestean J. M. Barandiaranek Muskurutxu mendietan jasotako hura:

*Eguzki amandria
Badoia amangana,
Biar etorriko da,
Denbora ona bada.*

M. Lekuona ordea, Gernikan Eguberriz kantatzen diren «Marijesiak» biltzean (*Anuario de Eusko-Folklore*, XIII, 1933), honako bertso polit honekin aurkitu zen:

*Eguzki dibinala
Gauaren gauberdian
Etorri da mundura
Gizonaren jantzian.*

Egia esan, Marijesietako bertso hau beste iturri batekoa izan leike, latinez elizan aspalditik sartutako kontseptua bai da. Baina, elizak berak ere lehenago ez ote zuen hartu, Eguberriak bezala, jentil sineskeretatik? Dena dela, euskaraz lehen aldiz idatzirik ageri dena, zera da, Nikolas Zubiaren *Doctrina christiana*-n datorrena, 1691ean argitaratua:

*Eguzki dibinala
Gaberdi batean
Etorri zan lurrera
Gizonen soñean.*

Eta, honek, Marijesietatik hartua dirudi.

Sobre la simbología del fuego

Siguiendo la trayectoria de mis artículos en esta época del año, tocante a los solsticios, renuevo las sugerencias en torno a los símbolos míticos.

Respecto a Olentzero, la gente muestra más preocupación de su forma hablada o escrita que a su representación como símbolo. A veces les basta con saber los paralelismos que guarda con Noel u Oleris, pero generalmente huyen de las averiguaciones de su trasfondo, como acostumbran huir de la meditación sobre el entorno tradicional. Pero bien dijo J. M. Satrústegui en su artículo de la semana pasada: «Interesa recabar datos dispersos y rehacer información para ir dibujando la silueta definitiva del personaje».

Olentzero se conoce en una área concreta, pero sus equivalentes Subillaro, Txukil, Gabonzuzi, Gabonenpor, etc., se extienden por toda la geografía de nuestro pueblo con mayor o menor intensidad. En esencia, es un personaje mítico que simboliza al solsticio de invierno. Y, por tanto, irá unido a los ritos del fuego en el concepto primitivo, y al de mensajero de la buena nueva en lo moderno.

Barandiarán, Donostia, Azkue y otros recopiladores nos ofrecieron denso material sobre el tema. J. Caro Baroja, entre otros, nos marcó el camino de la investigación para comprender el mito. En mis artículos en fechas solsticiales he ido reuniendo distintos materiales para sugerir algunas interpretaciones. Ultimamente, E. Sorazu, en dos capítulos que no tienen desperdicio, en su obra *Antropología y religión en el pueblo vasco* y J. M. Satrústegui en *Mitos y creencias* han aportado un material nada despreciable. Pero la materia sigue siendo poco menos que inextinguible.

Olentzero y sus equivalentes se identifican con el fuego, éste a su vez con el sol y la purificación; el cambio de estación traerá consigo la renovación; a la orgía le seguirá la frugalidad, y todo volverá a redimirse. A Olentzero y sus equivalentes corresponde la pantomima transitoria del solsticio. Es el sol, el fuego y su energía purificadora, para el que antes habrá que preparar la despedida de la vieja estación a la manera dionisíaca, porque significa el eterno retornar a los orígenes. Son concepciones inherentes expresadas simbólicamente.

Sobre esta materia aún queda mucho por indagar. Frazer escribió un libro que tiene por título *Mitos sobre el origen del fuego*, pero son más actuales las obras de Guénon y Bachelard sobre la mitología del sol y el fuego. En nuestro caso de considerable importancia por todo lo que ha representado el hogar. Pues fuego es sinónimo de hogar, casa, vida tradicional. Recordemos los trabajos de Bonifacio de Echegaray sobre la vecindad. La importancia del mantenimiento del fuego hogareño nos reflejan las Ordenanzas de Ali, de 1659, recientemente descubiertas y publicadas por E. Knörr.

Pero constituyese casi un hecho insólito la personificación del astro solar, tal como aparece en la literatura oral vasca, como nos vienen a testimoniar las estrofas recogidas en distintos puntos del país por el Padre Donostia, J. M. de Barandiarán y M. de Lecuona.

1980-XII-29.

HERRIAN HERRIKO FOLKLOREA

Gabon kanteri buruz

Eguberrietako folklorean, etxe bakoitzeko ohituretatik aparte, Euskal Herri guzian edo gehiengan kantari taldeak kalez-kale edo etxez-etxe eskean ibiltzea ohitzen da. Erabiltzen ziren kantak, lehen lehenago herri bakoitzean bertakoa eta bere ingurukoa ohi zen, baina folklore honen ahuleziagatik edo, aspaldiko urteetan holako berdintasun bat zabaldu da Euskal Herri guzian. Behar bada iratiaren eraginezkoa izan da.

Dena dela, orain zenbait urte Donostiako Orfeoak, edo Karlos Mungiak zabalduak hedatu ziren gure geografia guzian, eta orain, biz-pahiru urtetik honera Olentzeroak zabaldu dira. Gentearen irudimen falta besterik ez da, besteei imitatu behar hau, edo herri handiagok ohi dutena hartzea, handi nahiagatik handikerian eroritzeko.

Behar bada guzia ezta horrela izanen. Batek badaki. Baina, hoietako guzietatik izanen da zerbait eta azkenean euskal folklore aberatsaren txirotasunerako. Eskerrak langilerik izan dugula gure folklore bilketan, bestela auskalo nun zeuden herri kanta zaharrak.

Duela bi urte, Eibarko Gabon kanta zahar bat argitaratu nuen Club Deportivo-ko «Kezka» aldizkarian, Aita Donostiak gure mende honen lehen partean Eibarren bertan bildua eta Aita Jorge Riezu adiskideari esker lortu nuena. «Ator, ator mutil etxera» delakoaren antzerakoa zen; aldaera bat. Eibar bertakoa izatearen pozak ekarri zituen zenbait gazte igazko Eguberrietan kantatu zituztenen artean hori ere sartzeko. Pozgarria benetan gure guraso zaharrak erabili zuten kanta bera orain gazteen ahoetatik entzutearen zoria.

Honegatik, gainerako herrietan ere bertakoak daudenez, herri bakoitzak bere kantak ezagutzeko ideia batzuk zabaldu nahi nituzke.

Duela hiru edo lau urte Hendaiaiko kantari talde batek disko polit bat atara zuen Euskal Herriaren eskualde guzietako kantaz hornitua.

Disko honek, Lapurdiko kantatzat agertzen dituen batzuk Joanes Etxeberri Ziburukoak *Noelak* liburuan argitaratu zituenak dira. *Noelak* delako hau 1630ean argitaratu zen liburu eder bat da. Argitalpen asko ezagutu ditu eta azkena Donostiako Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, S. A. delako argitaletxeak 1970 urtean berriz argitaratua eta oraindik salgai dagoena. Gure literatura zaharra ezagutzeko oso premiazkoa eta Eguberri kanta zaharrak aurkitzeko ere bai.

Baina Eguberri kantak, arestian esan dudan bezala, herrian herriko folklorea berbizteko, bestelako iturririk ere badugu. Eta, gidari gisa, gaur egun errazen eskuratzeko bideak emango ditugu. Azkue zenaren *Cancionero popular vasco* dugu bide hauetarik nabariena noski. Bi tomatan berriz argitaratua. Bigarrenaren bukaeran jartzen ditu kantak zein herritan jasoak diren eta argibide honetatik abiatu ezkuratu dugu bakoitzari komeni zaion tokikoa. Eguberri kantak sail desberdinetan sakabanaturik daude, baina gehienak «Canciones de Ronda» sailean eta erlijiozkoenean.

«Anuario de Eusko-Folklore»ren XIII. tomoan ere (1933, urtekoa) sail ederrik bada. Nafarroa aldeko batzuk agertu zituen Aingeru Irigarayk eta sorta handi eder bat Manuel Lekuonak. Eta Aita Donostiaren «Obras musicales»en lehen tomoa *Navidad* izenekoa da eta bertako gehienak euskarazkoak dira; berak armonizatutako herri kantak direnez. Liburu honek 1960an izan zuen bere lehen argitalpena eta hura aitu zelarik birargitalpen bat dugu oraindik salgai.

Bada bilduma horietan zer hautatu, norberan herrikorik ez bada ingurukoa edo gogozkoena hartzeko. Eta ez beti besteen leloari jarraituz denok doinu berdinetara erori. «Beti bat, beti bat; txori txarraren kanta» dio gure herriko esaera zahar batek, beti gauza berdina aspergarri egiten denez.

Debarruko behe partean kantatzen direnen muestratxo bat eman nuen aspaldi; Ikus *Gogoz* liburua 32-37 orrialdeetan.

Folklore zaharreko gauzarik berezienak jatorren gordetzen diren toki berean ezagutu nahi izan ditut, eta orain zenbait urte ibili nintzen Eguberri arratsean Tolosa inguruetan eta Nafarroako zenbait tokitan. Gauza gogoangarririk ezagutu nuen. Baina handik urte gutira Tolosa inguruetara hurbildu nintzanean, orduan nere emaztegai eta orain emazte denari erakutsi nahirik, a! zelako atsekabea. Olentzeroren ordeze Jesusen jaiotzat bakarrik, mutiko talde bat herriko apaizaren zuzendaritzapean kantari ari zelarik. Jentiltasunari guduka iduritu zitzaidan nere kiko. Zer pena, folklorea bere herri kutsuz maitatzen dugunontzat.

Orain berriz, bestaldera ari da. Donostiar talde handi bat hasi zen Olentzerokin eta herri tipiak, handi nahiaz, heuren etxean handitasunez

girotzeko hartzen hasi dira. Eta inoiz holakorik ezagutu ez den Bizkai aldean ere jokabide berdinak hartzen hasiak dira. Tamalgarria izango da Gernikak bere «Marijesiak», hain bere dituenak, berbiztu beharrean, Olentzero hartzea. Gainera, «Marijesiak», J. A. Arana Martijari esker, aurtengo *Dantzariak* aldizkarian egoki ikerturik argitaratuak izan dira.

Besteena hartzea baino hobe da norberarena piztu, edo berriak asmatu. Berriak asmatzeko badugu bertsolari presturik ere. Adibidez, orain urte batzuk Aspilagak egin zuen bezala.

Hala ere, ez ditzagun ahaztu Olentzero taldeak eta bere kanta alaiak, holako grazia berezi bat dutela, baina ezta ere hain doinu politen jabe diren beste kanta zahar haiek: «Oh! Belenen», «Jesus jaio da eta kanta aleluia», «O! Eguberri gaua», «Txamarra txartxo bat», eta abar.

Cada pueblo su folklore. En torno a canciones navideñas

Una canción navideña que publiqué hace dos años en el Boletín del Club Deportivo de Eibar, dio pie para que, al siguiente año, un grupo de postulantes de dicha entidad la incorporara a su repertorio. Era una variante bastante desvirtuada del «Ator, ator mutil etxera», que el Padre Donostia recogió en Eibar a comienzos del presente siglo y que mi buen amigo el R. P. Riezu tuvo la amabilidad de poner una copia en mis manos.

Nuestro folklore es rico y variado, y es importante que cada pueblo se esmere en mantener, o rehacer, el suyo propio. Hemos tenido infatigables recopiladores de nuestro folklore, y a ellos hemos de recurrir los que queremos valorar las particularidades locales.

Noelak, de Etcheberri de Ciboure, que vio la luz en 1630 (una última edición se hizo en Sn. Sn. en 1970 y, si no estoy muy equivocado, aún está a la venta) es sin duda la obra poética antigua más importante de nuestra literatura, en torno a la Navidad. Lo curioso es que el pueblo labortano canta aún muchas canciones de esta obra, como si fueran populares o de autor desconocido. En realidad, en su día, las canciones populares tuvieron su correspondiente autor conocido, aunque su memoria se haya borrado entre nosotros, en algunos casos, porque el autor no hizo constar su nombre. Cosa, por otra parte, bastante frecuente. Lo importante es que ahí están las canciones que, hoy, son patrimonio del pueblo.

La falta de imaginación o el desconocimiento de las fuentes que

nos legaron esas canciones, ha hecho que el repertorio de Navidad se disminuya, se mengüe, a base de imitar canciones más en boga en cada época, o por haberlas difundido tal o cual cantante u orfeón, y así ha ido cada pueblo desplazando las suyas propias. Hubo una racha en la que, en algunos pueblos orientales de Guipúzcoa, se desterró al Olentzero, y ahora, en cambio, hay una tendencia a difundirlo e incrementarlo, hasta en áreas de Vizcaya, donde no hay constancia histórica del Olentzero como tal. Sería una verdadera pena que se aceptara hasta en Guernica, por ejemplo, en lugar de rehacer sus originales «Marijesiak» que antaño animaron su vida propia y enriquecieron el variado folklore del país, y en sucesivos números de la revista *Dantzariak* del presente año han sido motivo de un profundo estudio por parte del musicólogo guerniqués J. A. Arana.

Es posible rehacer el cancionero popular de cada lugar, y los que tal deseen pueden recurrir a las fuentes más asequibles, que son: el *Cancionero popular vasco*, de Azkue, las *Obras musicales* del Padre Donostia (*I Navidad*, en nuestro caso de hoy), el tomo XIII del *Anuario de Eusko-Folklore* (1933), etc., donde hallaremos un rico caudal para todos los gustos y para todos los lugares.

De cualquier manera, no menospreciemos al alegre Olentzero, con su semi-pagana gracia especial, y tampoco las viejas canciones de bellas melodías, como son: «Oh! Belenen», «Jesus jaio da eta kanta aleluia», «Oh! Eguberri gaua», «Txamarra txartxo bat», etc.

1979-XII-24.

SORGINAK DONIBANEZ

Sineskera zaharrak bazituzten beren ohiturak eta ekaineko San Joan gauak kristautasuna baino lehenagotik errotuak zituen sua, landare eta urarekin egin ohi diren zeremoniak.

Inoiz pentsatu izan dut sineste berriak hartzeaz eta zaharrak zokoratzeaz ez ote ziren sortu bestelako usteak. Usuario zaharrak zenbait jenderen artean irautzeaz, gizaldi berrientzat misterioz beteriko aurgiz agertzen da argi ulertu ezinezko lehena, era askotariko usteak sortuaz. San Joan gauak badu holako misteriorik eta ohitura zahar zokoratu haiek sorginkeria fama.

Ez dakit Orixek noraino sakonduko zuen honen izatea baina bere

poema nagusian argitasun askorik ematen ez baldin badu ere, hor utzi zuen sorginkeriaren lekukotasuna.

*Sorgiñaren odolez jarioko pertza,
biamonez bidetan nonai tanta beltza,
«Sorgiñak erre» esanez, currak ez dire ertsa;
gaur bide-dugu sorgin denen eriotza.*

Baina, sua, landare eta ur sinboluen zeremoniak bitarteko direlarik, pentsatzekoa da frutu emankortasunaren sinbologiakin aurrez-aurre aurkitzen garela. Sinbologia hontan, gizonak Naturarekin bat egiten du, alorretan bizi berria kementsu indartzen den garai honetan eta aztikeria nabari zaigu bizitzaren sortzeaz nahasturik.

Etnografia bilketaz aritu direnak berri asko eman dute gai hon-taz eta nik neuk ere emanak ditut «Gogoz» liburuaren 42-60 orrialde-tan.

Donibanez, eguzkiak bere goi muga jotzen du eta Natur indar berritzeak ditu ondoriozko agerpenez. Hemen, gizonak berak ere Naturarekin burua bat egiten du sorkundezko zeremoniak ospatzen; bere orgia ta guzi, noski.

1610. urtean Zugarramurdiko sorginak Logroño-ko auzitegira eram zituzten Donibane gauez izan zen Akelarre bategatik. Hala jaso zuen Julio Caro Barojak «La vida rural en Vera de Bidasoa» lanean. Oraintsuago, Florenzio Idoatek emana du, «Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra» (20. zenb.) aldizkarian, 1569. urtean Burgiko (Erronkari) sorginkeriaz Iruñan izan zen auziaren berri. Hemen ere, beste zenbait gertakizunen artean, Donibane gauezko akelarrea ager-zen da.

Burgin sorgintzat salatuak etzekiten erderarik eta itzultzailez egin zituzten auzitegiko agerpenak. Sorginak, zenbait neskato ibaiko osin batera eta beren etxeko ohetik hartuta eramaten omen zituzten, eta orgia batean kristautasunaren ukapenezko zina egitera behartzen omen zituzten, honako hitzekin! «*Aurrak, Arnega ezazuei Jangeikoaz eta andre dona Mariatz eta saintu guzuez eta santa Anak eztuei aurrik*». Urrengo, hoiez gainera, beren gurasoak ere ukatuz: «*aitaz amaz eta askazi guziez*».

Ukapenezko zin hauek ditugu Erronkariko «uskára»-ren lehen ida-tziak. Horrez gainera, «*latakan, tirakan, literna y dios vast*» sorgin for-mula erabiltzen omen zuten. Baina hitz hoiien esan nahirik ez dugu ezagutzen. Bere funtsa ezta erraz igartzekoa.

Azkuek Urdiainen jasotako kanta zahar batek hara zer dion:

Donibane Garaziko etxe baten ateburuan ilargi, izar eta eguzkiaren irudiak. Imágenes simbolizando la luna, estrella y sol en el dintel de una casa de San Juan de Pie de Puerto.

*Goazen San Joanera gaur arratsean,
 etorriko gerala bihar goizean.
 Gogzen San Joanera berduratara
 berduratara eta han egoitera*

Hemen, behar bada, ezta Akelarrerik ageri, gau pasa baizik. Ondorengo bertsoetan San Joan iturriaz ihardungo da.

San Joan-iturrietara joan eta han edan eta bustitzez aparte, aintzina, belardietan egunsentiko ihintzetan oinutsik edo inoiz biluzik, Zairaitzun ohi zen bezala, Erronkarin ordea, eguzkia irtetzean ibaian oinutsik bustitzen ziren, baina lehenago biluzik ere bai. Biluzik ibaiko osinean bustitzearen azterrena, San Pedro egunez, Usunen ere badugu. (Ikus «Gogoz» liburuaren 50-52 orrialdeetan).

Hemendik ohartzen gara Naturan urak bizitzaren sorkuntzaz eta garbikuntzaz dituen ahalmenen berri zekitelarik honen inguruan hazitako mitoaren ondorena dela. Baina, sineskerak aldatzera, sorginkeritzat jo zen ekainean, eguzkia goren den garaian, ibaian bustitzea. Bataioak ez dakit ikustekorik izango duen rito honekin, baina induak Ganges ibaian egiten dutenarekin bai noski.

Bestalde, gai eta garai berari loturik dauden suaren garbikuntzaren zeremoniak ere oso aspaldikoak dira. Testamentu Zaharreko Deuteronomio-ren hitzaldietan azaltzen da: «Ez bedi zurean aurkitu bere seme edo alaba sutan barna igaro-erazi dutenik, ez asmaginik, ez aztirik, ez sorginik» (Deut. XVIII, 10).

Burgiko sorginkeria hortan osinean Akelarre gisa biltzeaz, zalan-tzarik gabe ba du ikustekorik Izaban bertan gure gizaldira arte ezagutu den ohiturarekin, neska-mutilek ibaian sartzeaz (ikus J. M. Iribarrenen «Historias y costumbres» liburuaren 134 orrialdea; 1956-ko argitalpenean).

Badirudi, Donibane gaua, denborarekin itxuraz aldatua dela. «Euskaldunak» poema berean esaten da, San Joan gauez ari delarik: *Akerra ukatzen dugu, Bildots Aurra aitortzen.*

Sorgin galerazko kantak ez ezik, sorgin erretzearenak anitz badi-tugu, Donibanez. Eta hauek ere aintzinako Akelarreen agiritzat har genezazke:

*San Joan dela, San Joan:
gure goiko soruan
Sorgin begia galdu da;
galdu bada, galdu bedi:
sekula agertu ezpaledi!*

Natur zituak soilik baliatzea eta gizarte gaitzak bastertzea zetorren ondorean, suari ukorik egin gabe edo honetaz baliatuz:

*San Joan!
artoak eta gariak gorde
lapurrek eta sorginek
eta beste peste guziek erre.*

Argi dago, itxuraz aldatuarren, eguzkia goren den urte muga hon-
tan, sua, landare eta ur, sorkuntzaz eta garbikuntzazko aztarnak hor
ditugula.

Sobre brujería del solsticio de verano

Apenas conozco estudios que relacionen la brujería con los ritos del solsticio estival. En la «Relación del proceso de Logroño» celebrado en 1610 contra las brujas de Zugarramurdi, se habla de que a una de las acusadas, a Juana de Tellechea, la maltrataron los brujos porque «habiendo sido elegido su marido Rey de los moros (a usanza de la tierra) para se holgar y festejar la fiesta de San Juan, en competencia de otro Rey, que también eligen, de los cristianos, como era Reina, tuvo ocupación legítima para no ir al Aquelarre, y por eso la azotaron tan cruelmente...».

Antiguamente, en la fiesta de San Juan en Lesaca, se hacía también la elección de los reyes moro y cristiano y en el archivo parroquial de Lesaca, según J. Caro Baroja, existe un Mandamiento dado en 1597 por el Visitador de la Diócesis, en el que, se prohíbe, so pena de excomunión y multa, que se hagan Reyes el día de San Juan, y que se les acompañe a la iglesia con tamboril y bandera. El mismo autor describe una costumbre originalísima de Lesaca, que recibe el nombre de «San Juan putzu».

El proceso de brujería en Burgui, estudio de Florencio Idoate en el número 20 de Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra, en su tercera parte habla de las actividades brujeriles de la noche de San Juan, siendo uno de los puntos de reunión la balsa o laguna del río Ezka.

Los ritos de fertilidad y purificación en las aguas al amanecer del día de San Juan, son conocidos en toda la geografía del país, como ya informé en el primer capítulo del libro «Gogoz». Pero, concretamente sobre la magia del agua, en Isaba, acudían al río a bañarse mozos y mozas juntos, o bien las mujeres solas. Según recoge J. M. Iribarren en «Historias y costumbres» (edición de 1956, pág. 134). Mas en el contiguo valle salacenco, la mañana de San Juan solían andar desnudos entre la hierba para mojarse con el rocío. En el estudio etnográfico del valle de Urraul Alto, hecho en colaboración con L. P. Peña Santiago, se recogen prácticas de inmersiones que se hacían antaño en Ayechu y Jacoizti.

Así se desprende que costumbres o ritos antiquísimos, de origen

indoeuropeo en muchos casos, fueron perseguidos y calificados de brujería. Y no es extraño que esto ocurriera con los ritos lustrales, en torno a la adoración del astro solar, con enramadas, hogueras, inmersiones en las aguas o mojaduras con el rocío, que caracterizaban a la primitiva religión. Aún hoy, en el mundo rural vasco, se canta a San Juan implorando la protección de las cosechas y la quema de brujas y otros males.

En la Biblia aparece ya condenado el rito purificador de pasar por el fuego (Deuteronomio, XVIII, 10) y San Agustín decía en uno de sus sermones: «Nosotros solemnizamos este día, no como los infieles a causa del Sol, sino a causa del que ha hecho el Sol».

Pero, volviendo al proceso de brujería en Burgui, del año 1569, aunque no fueron más que acusaciones de niñas alucinadas, guardan la particularidad de la creencia de celebrar la madrugada de San Juan en una balsa del río Ezka, pero, sobre todo, por recoger entre indescifrables fórmulas brujeriles, unos textos de reniegos que constituyen los primeros testimonios escritos del vascuence roncalés.

Con el tiempo, los conceptos han cambiado y en nuestros días, la tradición popular mantiene las hogueras pero cantando la quema de las brujas. Nicolás Ormaechea «Orixe» que conocía muy bien el cancionero vasco y se valió mucho de él a la hora de confeccionar el gran poema «Euskaldunak» (Los Vascos), dedica bastante espacio a las tradiciones de San Juan, a veces relaciona con la brujería, y para su cristianización, en un verso manifiesta: «Renunciamos al macho cabrío y confesamos al Cordero Infante».

De cualquier modo, aún se pueden reunir materiales que aporten más luz sobre el tema, para el enriquecimiento de nuestro folklore.

1979-VI-18.

EKAINEKO DONIBANEZ

Kosmos berritzearen ospakuntzak argi nabari zaizkigu neguan Eguberri eta udaran ekaineko Donibanez. Urtaro hauen izenak heurak ere kosmogoniarri loturik bai daude: Eguberri eta Ekaina. Eguberri, eguzki berritzea edo eguna berritzea. Egunaren izen bera eguzkian sustraitzen denez. Eta, Ekaina, eguzkia gainean (goren) aurkitzen den urtaroa da.

Inoiz esan dudanez, egutegi zaharra bi urte muga horietan banatzen

zen. Geroagokoa zaigu lautan zatitzea, ilargiaren lau aldiari loturik eta eguzkiaren lau aldiotara bateratuz.

René Guénon-entzat, *Symboles fondamentaux de la Science Sacrée* (1962), solstizio hauek, eguzkiaren ospakuntzak, gizonen eritzizko kosmogoniaren bi ateak dira, ekaldeko erresumetan Jano-ren bi aurpegiez sinbolisatzen dena eta, kristautzean, itxura horri jarraituz San Joan bietan ospatzen dena: San Joan Ebangelista eta San Joan Bataiatzailea. *Yabanán* (edo, hobeto esan, *Yehohanán*), Jainkoaren miserikordia edo alabantza esan nahi duena, haientzat hartuz. Guri, behinik-pehin, semantikaren joko hau irristakorra iduritzen zaigu. Hala ere, gai hontaz, bilaketarako lagungarri zaigu.

Gai hau, Jose Mari Satrustegi adiskideak, argitaratu berri duen *Mitos y creencias* deritzan liburuaren 35-96 orrialdeetan darabil. Satrustegik, Mircea Eliade-ren teoriak hartu ditu oinarri eta Euskal Herriko mitologiari erantsi. Egizko historian edo bizitzan oinarritzen diren mitoak, gizonaren egintzazko epikatik sortu diren kondairetatik banatuko ditu. Sorkunde arrazoieri erantzunez datozenak bereziz, eta hauetan garantzitsuenak ditugu eguzkiaren ospakuntzak: Eguberri eta Ekaina.

Ekaineko ospakuntzan, eguzkia gurtzeaz, ura, landare eta batez ere suaren ritoak erabiliko ditu, bakoitzaren inguruan bildu duena adieraziz.

Ospakuntza horien bidez, gizonak, urtero berritzen du sorkundea. Neguan jaiotzaz eta udaran Naturaren heldutasunez. Horrela aurkitzen du bere nortasuna. Sorkunde, hazkunde, garbikunde ohituretan inguraturik. Inoiz, ekainekoa, sorginkeriekin ere nahasturik agertzen zaigu, igaz garai honetan idatzi nuen artikuluan jasotzen nuen bezala: baina honek, nere ustez, bere lehenean garbikunde aintzinean egiten ziren orgietan ditu bere sustraiak.

Ospakuntzok, mendeak zehar beren jatorrizko itxura aldatuz etorri zaizkigu eta gaur egun kontuz aztertu beharrezkoak ditugu gaiaren funtsera behar bezala hurbilduko bagara. Hontaz, lan ederra eskaini digu Satrustegik. Lehen aldiz ikuspegi berri eta egokiago bat eskaintzen bai digu. Orain bide argiagoak ditugu aintzinako euskaldunek Kosmos-aren sorreraz zer nolako usteak zituzten jakiteko.

Eguberri eta Ekaineko ohituren bilketaz aurrerapen handia egin da, batez ere J. M. Barandiaranek egin duen lanari esker.

Gogoz deritzan liburuaren 21-60 orrialdeetan ikus dezakegu zer nolako sineskeraz erabili diren edo erabiltzen diren eguzkiaren ospakuntza hauetan. Eguzkia gurtzeaz soilik 1977ko ekainaren 20an argitaratu nuen artikuluan irakur genezake eta igaz garai honetan sorginke-

riakin nahasteaz ihardun nintzen. Guziotan bada gairik aski gure mitologia zehatzago ikertuz joan ahal izateko. Baina oraingo honetan J. M. Satrustegik M. Eliade-ren teoriak hartuaz egin duen azterketari aurrerapen handia deritzagu. Aurrerantzean gai hauek ikertu behar dituenarentzat behar beharrezko liburua da.

Ekaineko Donibanez, edonondik begiraturik ere, gizonaren gogoe-tak aurkituko ditugu, izadiaren aurrez aurre. Kant eta geroztiko razio-nalistek eta zientziaren abantailak Naturaren ikerketaz beste bide ba-tzuetatik abiatu baziren ere, sorkunde arazoa oraindik misterio bat da eta aintzinako gizonak hontaz zituzten sineskerak eta erabiltzen zi-tuzten ritoak gauza jakingarriak dira izatearen eritzietan bildu den fi-losofia bera eta gizonaren pentsamendua hobeto ezagutzeko.

Zalantzak eta ikusmolde desberdinak aspaldikakoak ditugu. San Agustín berak zion, kristauak ez dutela ospatzen eguzkiagatik, baizik eguzkia egin zuenagatik.

Honela, era batera edo bestera, eguzkiaren goren eta behe-ren mugetan sorkundearen arazoia aurkituko du gizonak eta bizitzaren berrikuntza ospatuko. Urtaro biotan bizitza berritzearen sinbologiaz arituko da, gorpuzaren garbikundea eginaz. Hau egitea, bere izatea sorkundearekin bat egitea denez, bere notasuna aurkituko bai du, bere burua nolabaiteko jainkotasunarekin jabetuz. Misterio honek, aspaldi-tik, bere inguruan bildu zituen zenbait sineskeraren ageriak: sutan igarotzea, aztiz eta sorginez nahasturik, Testamentu zaharrean agertzen denez (Deut. XVIII, 10).

Berrikuntzaren oinarriz, bere goiak hartu dituenak guttitu beharra omen du, berriz ere itzulpena izango duen aldi berri bati ekinaz. Kos-mogonia idea hauek zenbait aldiz eta zenbait erataria aurkituko ditugu Lao Tse-ren *Tao-te King*-en. Sisifo-ren mitologia bera da. Baina Lao Tse haruntzago joango zaigu, esanaz: «Itzultzea Tao-ren ekintza da. Tao ez-kutaturik dagoenez izenik gabe iharraitzen du, eta honela delarik be-regan biltzen eta egiten dira gauza guziak».

Guénon-en ustetan, Glastonbury (Somersetshire) deritzan hirian aurkitzen den harrespila izartegi antzera egina omen da, lurrean Zodia-koa marraztuz. Britainia Handian bertan aurkitzen da Stonehenge (Wil-tshire), Eneolitos garaiko harrespila ezaguna ere. Aintzinako Egipton eta Amerika aldian ere baziren eguzkiaren ohorez eraikitako tenpluak. Hauek izan litezke eguzki gurtzearen ageririk zaharrenak. Baina, inora joan gabe, Euskal Herrian bertan ditugu garai haietako treguharriak, harres-pilak, irunarri eta antzerako orotarriak. Ekaldera begira egiteak eguzki gurtzearekin zer ikusirik ba dutela esan genezake. Ezpairik gabe, hor ditugu Eguberri eta Ekaineko ohituren jatorriak.

Sobre el San Juan solsticial

Como en años anteriores y por estas fechas vuelvo a escribir sobre el tema de los solsticios. Si de por sí constituye un tema prácticamente inagotable, en ocasiones hallaremos algunas novedades, como en el caso presente con la publicación del libro *Mitos y creencias* por J. M. Satrústegui.

A modo de introducción recuerdo las teorías semánticas de René Guénon, que hasta cierto punto pueden resultar dudosas respecto al juego bipartito, Jano e Yahanán, para convertir la cristianización de los solsticios en las personas de los santos Juan, Evangelista y Bautista; mientras que las etimologías vascas de Eguberri y Ekaina no dejan lugar a dudas su origen solsticial.

La citada obra *Mitos y creencias* de mi compañero José María Satrústegui constituye un avance considerable en materia cosmogónica. Entre las páginas 35 y 96 trata del agua ritual de Año Nuevo y el solsticio de verano. Para ello, el autor, antes ha tenido que analizar y desglosar la naturaleza de los mitos empleando por vez primera entre nosotros las teorías de Mircea Eliade, y clasificar el mito de los orígenes y el eterno retorno, aplicando a personajes y héroes de nuestra mitología y a los ritos lustrales en las páginas referidas. Para las comparaciones interpretativas aporta un valioso material de la mitología vasca, en muchos casos de primera mano, y ayuda a esclarecer muchísimos aspectos.

Algunos ritos solsticiales se extienden a los equinoccios. Porque las cuatro fases lunares corresponden, en un ciclo más restringido, a las cuatro fases solares que son las cuatro estaciones del año, y las prácticas rituales se repiten, aunque con menor intensidad en los equinoccios en comparación con los solsticios que dividen el año en dos grandes ciclos.

En *Gogoz*, páginas 21-60, traté sobre este tema, y, en 1977, por estas mismas fechas publiqué un artículo titulado «Eguzkia gurtzea» (el saludo al Sol), donde daba diversas referencias de la adoración del astro solar. Con todo, éste es un tema que resulta prácticamente inagotable.

San Agustín decía que los cristianos no solemnizan este día (San Juan) a causa del Sol, sino a causa del que ha hecho el Sol.

La práctica de pasar por el fuego, con mezcla de magia y brujería, aparece ya en el *Antiguo Testamento* (Deuteronomio, XVIII, 10).

La idea del eterno retorno, de lo que ha alcanzado su máximo no puede, al contrario, sino comenzar a acrecerse en seguida y viceversa,

Aizkaxkar, Oiñati partean.

es una idea cósmica que se encuentra, expresada varias veces y en formas diversas, en el *Teo-te King*. En el mismo se dirá que «Todas las cosas encuentran vida en su Origen». De este modo: «El retorno es la acción del Tao. Tao estando oculto permanece sin nombre, y siendo así en él todas las cosas convergen y se realizan». En algún modo también se puede relacionar con el mito de Sísifo.

Pero los monumentos megalíticos del Eneolítico se encuentran orientados al Este y es de suponer que las prácticas del culto solar datan cuando menos desde aquellas épocas. Guénon identificó el «templo estelar», como un inmenso Zodíaco, en los monumentos célticos de Glastonbury. Diríamos que también está claro en Stonehenge y otros similares de aquella época. También en el antiguo Egipto y en las culturas precolombinas existían templos erigidos al culto solar. Y los propios monumentos líticos del país vasco, tanto los dólmenes como los cromlechs, monumentos funerarios orientados al Este, mantienen a los muertos mirando al origen solar, origen de la vida para los antiguos.

1980-VI-23.

EKAINEKO OSPAKUNTZAK

Ekainean, izenak berak dionez, eguzkia gainean (goren) jartzen delarik, urtaroa mugatzen du eta honegatik datoz aintzinako denboretatik gure egunokarte ezagutzen diren ospakuntzak. Mitologia zahar honen sinbolorik ezagunenak: ura, landara eta suaren inguruan egiten diren ospakuntzak dira. Hauek ordea, Naturaren berritzearekin loturik daude. Bizitzaren berritzea adierazten du eta honegatik egiten dira garbikundezko jaialdiak. Jai hauek, batez ere, San Joanetan egiten dira, baina San Pedroetara irauaraziz ere bai.

San Joan iturrietara erromes joateko ohiturak oso zaharrak dira gure artean. «Ur goiena. Ur barrena» delako ritoak oraindik bizirik daude Nafarroako Sakana partean.

Itxura denez, Lekeitioko Kaxarranka deritzan dantzaren jatorria, aintzinatik arrantzaleak Kõfradiko kaxa (kutxa) gainean San Pedroren irudia ipinita irtetzen omen ziren prozesiora, eta arrantzaleentzat urte txarra izan bazen imajina itsasora botatzen omen zuten. 1682an Kalahorrako apezpikuak ohitura hori debekatu zuen eta, hau delata, ika-

ragarritzko iskanbilak sortu omen ziren, errege Felipe III.ak parte hartzeraino. Garai haietatik, santu imajinaren ordezt gizona ateratzen hasi omen ziren, baina gizonak, gizon biziak, kuxaren gainean San Pedoren irudiz geldirik itxusi ematen omen zuen eta aurrezkua dantzatzeari eman zioten.

Eibarren eta Plaenzian esan ohi denez, elgoibartarrek herriko jaientan egualdi ona «biogu» (behar dugu) eskatzen omen zuten, bestela santua errekarra. Egia esan, honen ziurtasunik ez daukagu. Baina antzerako ohiturak ezagunak dira.

Iruñan 1581ean *De Superstitionibus* zeritzan liburu bat argitaratu zuen garai hartan diakonoburu zen Martin de Andosilla y Arlés azkoiendarrak sineskereri buruz eta, bertan jasotzen dituen artean, Usungo San Pedro ermitan ohi zena adierazten du. Usun Nafarroako Romanzado partean dago eta herritik ibaiaren bestaldean San Pedoren basiliza. Bertara erromes joaten ziren herritar eta elizgizonek santuaren irudia osineko uretara sartzen omen zuten. Baina Zaraitzuko ibai ertzean aurkitzen den San Pedro de Usun delakoan lehenagotik ere izango zen holako ohiturarik, zeren historiak diotenez, Santxo Garzes Nafarroako erregea 924. urtean Usungo San Pedro hortan otoitz eginaz sendatu omen zen sukar-gaitzetik.

San Joan goizean eguzkia irten baino lehen ura edatea, ihintzetan oinutsik ibiltzea, orrazia ihintzetan bustiz gero orraztea eta abar, oso ezagunak dira Euskalerririk gehiengan.

San Joan goizaren lehen orduetan elorri eta lizar erramak hartu eta erreka edo uraren gainetik igaro gabe etxera eramane eta ateburuan edo atearen aldamenetan jartzea. Haritz arbola (Doninatxa, Donibane-haritz) plazetan jartzea eta abar. Eguzkiaren indarrez hazten diren landara edo pizten den bizia sinbolizatzen du. Gizonak naturalezan urtero nabaritutuko duen mirakulua bai da.

San Joan bespera gauetan suak egitea bera mundu guzian zabaldurik dagoen ohitura da. Herrialde bakoitzean bertako bereizkuntzekin, baina mundu guziko ohitura. Su gainetik jauziz sarna fuera, lapurrak eta sorginak eta gainerako gaitz guziak erre, deadarka arituz. Gauza zahar guziak metatu eta erre. Aspaldiko usarioak benetan.

Garbikunde ospatzeak dira horiek eta garbikuntzen aurretik agertzen zaizkigu zenbait sorginkeri. Naturaren berritzea datorrenez, barne grinak askaturik uzten dira eta aurrez, aintzinako denboretan, orgietara amain emonik ibiliko ziren, Erronkariko Burgin 1569. urtean agertzen zaigun bezala, saildu, guraso eta askazi guziak ukatuz, sorginkeriari emanaz «latakan, tirakan, literna y dios vast» formula oihukatuz, gaur-pasa. 1610. urtean Donibane gauetz Zugarramurdin Akelarrea ospatu

Dolmen de Aizkomendi, en Eguilaz (Alava). En su estado del año 1960.

zutelako eraman zituzten sorgintzat Logroñoako auzitegira, berrogetahamaika urte lehenago Burgikoak Iruñara eraman zituzten bezala. Eta, ageri hoiak nonbait badute zer ikustekorik Testamentu Zaharrean Deuteronomio-ren hitzaldietan aurkitzen denarekin.

Donibanez, egusentian, lehen lehenago biluzik bainatzen ziren Izaban, Lesakako San Joan-putzuan eta Igantzi, Orio eta beste zenbait herritako San Joan iturrietan egiten ziren garbikundezko rito horiek.

Aintzinakoak oharturik zeuden urez eta eguzki beroaren indarrez hazten zirela landarak. Landaretan zuhaitza zela nagusi eta landaren egurrez egiten zela sua.

Suak ordea, gizona beste abere eta prizti guzien gainetik ihartzen zuela. Suak eguzkiarekin bazuela elkarrekiko antzik, baina batez ere suak berotzen eta girotzen zuela etxea, familiaren biltokia. Latinez, *focus* «hogar», Leon aldeko «lares» gauza bera da eta *lares* latinez «familiko jainkoak» esan nahi du. Beraz, idea bereko iturriak dituzte.

Bestalde, aintzinako denboretan gizonaren abantailarik handiena sua izanik, gizona ahalmentsu eta trebe izaten laguntzeko, ezta batere harri-

tzekoa suak bere inguruan biltzen dituen dohainak hain handiak izanik horrela gurtzea eta eguzkiaren pare ihartzea.

Sortaldeko Zuberoan «Ekhi saindua», Larraunen eta beste zenbait lekutan ederrez agurtua, Gipuzkoako Goierrin «Jainkoaren begi» da eta Bizkairako «Amandre» egina berriz itzuliko da bere amagana. «Bihar etorriko da denbora ona bada».

Horrela beti. Eguerrietatik Ekainera, sorkunde, hazkunde, garbi-kunde gurpilez.

Las celebraciones del solsticio de verano

El solsticio de verano, en gran parte de nuestra geografía, normalmente se prolonga desde San Juan hasta San Pedro, con una extraordinaria riqueza de ritos mitológicos.

Desde las romerías a las fuentes de San Juan, el rito de mojarse en el rocío de las praderas, la entrega de agua bendita a los hogares, hasta las inmersiones en determinados ríos o pozos.

Dos costumbres antiguas de inmersiones por el día de San Pedro, constituyen la primitiva procesión de Lequeitio transportando la imagen del santo sobre el arca de la Cofradía de pescadores al que se sometía a una inmersión en la mar en los malos años para la pesca. Costumbre prohibida en 1682 por el obispado, que ocasionó diversos tumultos e intervino el propio rey Felipe III. La imagen fue suplantada por una persona a la que para animar el cortejo se les ocurrió ponerla a bailar el auresku, dando origen a la actual Kaxarranka. Y la otra noticia nos viene de San Pedro de Usún, en el Romanzado (Navarra), según recogió Andosilla y Arlés en *De Superstitionibus* (1581), se prohibió la práctica de meter al río al santo.

No se sabe si tendrá alguna relación con tal práctica la creencia de las propiedades curativas de las aguas de San Pedro de Usún. Se cuenta que el rey navarro Sancho Garcés se curó de calenturas intermitentes en San Pedro de Usún, en el año 924.

Las plantas que para junio florecen por las tierras que en primavera han sido regadas por las aguas y con la ayuda del calor solar y que al hombre le proporcionaran el fruto alimenticio y la leña, indispensable combustible para el hogar, también recibirá su adecuado tratamiento en los ritos solsticiales con las enramadas y el árbol de San Juan.

Leña con el que encenderán el simbólico fuego la víspera de dicha festividad. El fuego, así como el agua, se considerará purificador.

Muskildiko ate erromanikoa eguzki eta ilargiaren simboluz (Zuberoa).

Pero a los ritos de purificación le precederán algunos festivales que pueden convertirse en orgías. Recuérdese que los juicios sobre brujería de Burgui (Roncal) y Zugarramurdi, en 1559 y 1610 respectivamente, fueron por estas prácticas en la noche de San Juan.

Por otra parte, el hombre era consciente del poder del fuego. Si de *focus* proviene «hogar», *lares* que viene de la misma procedencia significa «los dioses familiares».

El poder sobrenatural que el fuego representaba para el hombre primitivo le indujo a los referidos rituales y a identificarle con el propio astro solar. Ese astro que proporciona luz y calor y al que en la parte oriental del país, en Zuberoa, se le saludará, como en Valcarlos, «sol santo», se le tributarán cantos de salutación por Larraun, se le denominará «Ojo de Dios» en el Goierri guipuzcoano y se le despedirá en Vizcaya como a «la señora madre, abuela» que ha de retornar al regazo de su madre y ha de volver al día siguiente si el tiempo es despejado.

Así sucesivamente se renueva, de solsticio a solsticio, nace, crece y purifica ininterrumpidamente.

1980-VII-7

ANTROPOLOGIA

Iragan egunetan harriturik irakurri ditugu Leioako medikuak eskole-tako haurrentzat eratu zuten inkesta zela ta sortu ziren eztabaidak, galde-ren artean antropologiari zegokion zenbait puntu ikutzen zirelako. Antropologia, gizona estudiantzeko zientzia denez, lotsagarria izan da politikaz nahasturik eman zaion tratamentua. Ikerketaren ondorea ezagutu gabe eta gero emango zaion helburuaren berririk jakin gabe, nola daitake holako ikerketa baterako medikuak gertatu duten inkesta razistatza hartzea?

Zer egin behar ez den adierazteko, artikulu hontan ondo deritzat berri labur batzuk ematea, Espainiako irrati eta telebistak agertu dituen bihurkerien ondotik.

Lehen lehenik gogoratu behar garena zera da, odol sailkatzeak lortzeari esker gizonok elkarri ematea kontzegitu zela eta honen bidez bizi asko salbatzeko bidea ekarri. Karl Landsteiner austriakoa izan zen odol sailak bereiztea deskubritu zuena, gure mende honen hasieretan, eta 1930. urtean Nobel Saria jaso zuenetik zabalkunde handia izan zuen. Hala ere, baziren inoiz «A», «B», «AB» eta «O»-ren artean elkar hartu ezinezko fenomenoak. Orduan, Alexander Salomon Kiener izen deiturazko bere ikaslearekin jarraitu zuen plasmen fenomeno horiek xeheki ikertzen eta «Macacus Rhesus» bezala ezagutzen den tximio mota baten odolari esker lortu zuen gero «Rh» deituko zen faktorea deskubritzera eta honen bidez odolaldaketen arazoa gainditu.

Gure artean urteak igaroko ziren ikerketa horien berri ezer jakin baino lehen. Ameriketara eta Ingoterran hemen baino lehen oharu ziren Rh faktoredun odolaren portzentaiarik tipienak euskaldunen artean aurkitzen zirela. Ez naiz sartuko hemen portzentaia horien xehetasunekin, baina bai fenomeno horren berriak hemen nola zabaldu ziren adierazi. Gai honi buruz lehenengoz, nik dakidanez, Inazio Maria Barriola medikuak eman zuen Arantzadi Natur Zientzia Elkarteak antolatutako hitzaldi batean eta *Munibe* aldizkarian argitaratu zen 1954. urtean. Handik bost urtera Auñamendi argitaldaria eman zuen M. A. Etxeberriren lana, Aranzadi eta Barandiaranen beste lan batzuekin batean. Baina euskaldun unibertsitariak medizina estudiantzen zuten Unibertsitateetan oraindik ez zen ematen gai honen berririk. Behar bada, arrazakeriaren aurka zeudenen lana zen gauza horiek isilaraztea, baina bitartean, Euskal Herriko haur asko ta asko gibelego gaitzez eta buruz ere inoiz elbarrituak sortzen jarraituko zuten, eta inoiz hil ere bai. Euskal Herriko mediku gazteak, bio-kimikazko estudioak sakonago ezagutzeko Ingoterrara joaten zirenean, han enteratzen ziren hemen

Rh negatiboa nolako maiztasunez agertzen zen. Bitartean, errementaria-
ren etxean zurezko ganibeta.

Gauza hontaz Ingalterran jakitun jarri zenetako bat izan zen J. L. Goti bera oraindik gaztetxo zela. Gero, bere ikerketen frutuak hor daude *La Gran Enciclopedia Vasca* aldizkarian 1966an agertu zuen hartatik hasi eta hainbeste lan argitaratuaz. Baina ordurarte ezjakintasunaren mundutik zetozten frutu mingots eta larriak hor gelditzen zaizkigu zer egin behar ez denaren erakuspidez. Beraz, aurrerantzean ez dezala inork mugarik jarri antropologia ikerketeri, naiz bestelako edozein ikerketeri. Adierazi dudan gai hori, lehen hain misteriotsu erabili bazen ere, gaur egun edozein pediatrik edo ginekologok jakin beharrezkoa da. Hau izaten bai da luzarora ikerketen ondorea.

Oroitzen naiz duela hogeiren bat urte Paulette Marquer antropolo-
goa Paris-tik Musée de l'Homme-k bidalia nola etorri zen hemen iker-
ketak egitera eta zein harritua zegoen gure artean hain ezagutu beha-
rrezko iduritzen zitzaion gai hontaz hemengo medikuek gehiago ez ja-
kitez. Gure atzerapenaren agergarri ez ote?

Marquer-ek lan garrantzitsua egin zuen lehenagoko R. Collignon
eta T. Aranzadiren ikerketeri jarraituz eta egungo aurrerapenez balia-
tuz. Orduko ikerketen emaitza izan zen bere «Contribution a l'étude
anthropologique du peuple basque et au problème de ses origenes
raciales» (*Bull. Société Anthropologie de Paris* T. 4, XI série, 1963,
pp. 1 à 240). Bukaerazko adibideetan atlantomediterranea sailean jar-
tzen zuen, baina ez arraza berezi bezala. Alianza Editorialek 1969an ar-
gitaratu zuen *Las razas humanas*-en egilea dugu Paulette Marquer eta ar-
gitalpen hortan, lanerako metodologiaz aparte, 149. orrialdean ikusi
dezakegu euskaldungoari buruz duen eritzia.

1965ean Iruñan egin zen IV Symposium de Prehistoria Peninsular-
eko batzarretan ordea Miguel Fusté-ren lan orokor bat agertu zen
Atlantika-Pirineotakoek eta J. M. Basaberen lanetan aski berria izango
zen P. T. C.-ri dastamen sentikortasuna aplikatzeaz. Urte bete geroago
J. Pons-ek behatzenetako lerroen lorratzez agertu zuen beste estudio bat
Pirineos aldizkarian.

Nork esan ikerketok egin behar ez direnik? Hala ere Unibertsitate
inguruan bete beharrezko lanak iduritzen zaizkigu. Honegatik, zergatik
ez ba umeen jatorriak eta beren izate biologikoak estudiatu? Datoen
prozesoak, zenbat eta zabalagoak, hobe. Esate baterako, hortzak txar-
ragoak edukitzeak familia baten ekonomiari ikutzen dio, dastamen sen-
tikortasunaren gora-beheran dago jatunegia izatea edo edarien bidez al-
kolismoan erortzea, etab. Gauza hoiek haurtzarotik ezagutzea hobe da,
medikuntzari alde aurretik laguntzea denezkero.

Gainerakoan, zuri zein beltz, arraza kontuko diferentziak gizata-sunaren azpitik jarri behar ditugu, humanismoa gainetik dela. Eta, arren, holakorik ez dezagula arrazakeritzat hartu. Edozein eratako ikerketetara idekiak egoten ikasi behar dugu, edozein herri aurreratu bezala.

Antropología

Días pasados hemos sido testigos atónitos de la polémica surgida a raíz de una encuesta médica escolar, porque en ella se recogían datos relacionados con la antropología. Las cosas fueron por un declive erróneo y la ciencia antropológica, que es precisamente para el estudio del hombre, recibió un lamentable tratamiento. Sin conocer los resultados de un estudio y saber la aplicación que se iba a dar al mismo no se puede prejuzgar de racismo.

No es mi intención salir al paso de las polémicas pero sí el de ofrecer alguna información sobre la importancia de la investigación antropológica para los vascos. En primer lugar, quede claro, cualquier tipo de investigación es importante para la sociedad, y en el caso de la antropología, su importancia, está reflejada en las publicaciones especializadas. Anotaré algunos ejemplos recordando en primer lugar el proceso de los grupos sanguíneos. Para que no haya malentendidos, conste que no soy del grupo 0, ni tengo Rh negativo y ni siquiera llevo apellido vasco.

Fue Karl Landsteiner (1868-1943) el hombre que descubrió los grupos sanguíneos y empezó a difundir desde primeros de siglo, para salvar muchísimas vidas humanas por transfusión. Consiguió una mayor difusión desde que en 1930 recibiera el Premio Nobel de Medicina y continuó sus investigaciones, en colaboración con su discípulo Dr. Wiener, hasta conseguir superar algunos casos excepcionales con el descubrimiento del factor Rh. Este fue un gran paso para la medicina preventiva. En América e Inglaterra supieron antes que nosotros mismos que el factor Rh negativo se daba en porcentajes muy elevados entre vascos. El Dr. Ignacio M.ª Barriola dio una conferencia informativa en la S. C. N. Aranzadi (que se publicó en *Munibe* de 1954). Pero en las Universidades peninsulares, donde estudiaban medicina personas de nuestro país, no se enseñaría hasta bastante después. Mientras, muchos niños seguían sufriendo de ictericia y daños cerebrales de diversa índole, incluso la muerte. Hoy, de esto sabe cualquier pediatra o ginecólogo, pero cuando la antropólogo Paulette Marquer vino al país, hace veintitún años, ella se asombraba porque se nos ocultaba una cosa tan

importante. No era ésa su especialidad dentro de la antropología, pero era consciente del caso. Hizo un trabajo muy bueno al actualizar los estudios de R. Collignon y T. Aranzadi, empleando moderna metodología. Su trabajo se publicó en el *Bull, Société Anthropologie* de París en 1963. Como conclusión definitiva colocó al pueblo vasco, con sus peculiaridades, dentro del grupo de la subraza atlantomediterránea, sin categoría de raza especial. Marquer, a su vez, es la autora de la obra *Las razas humanas*, que publicó Alianza Editorial en 1969, y donde el lector podrá consultar la definición que ella hace del grupo vasco.

En el Symposium de Prehistoria Peninsular, en 1965, además de una aportación general del pirenaico-occidental de M. Fusté, se presentaron dos trabajos de J. M. Basabe sobre antecedentes prehistóricos y sobre la sensibilidad gustativa al P. T. C. Un año más tarde, J. Pons, publicó un interesante estudio de las líneas papilares, en la revista *Pirineos*. El campo ya era más abierto y los estudios vinieron progresando en cantidad y profundidad. Ahora que se dispone de una Universidad del País Vasco con una Facultad de Medicina, es muy lógico que la investigación se incremente. Naturalmente, incluyendo la oriundez del individuo y los factores genéticos. Muy por encima de las diferencias ideológicas es deber de los especialistas. Diría hasta una exigencia de salud pública. La peor dentadura de la generalidad de los vascos repercute en su economía familiar; la sensibilidad gustativa, tal vez, a una predisposición a los excesos gastronómicos y al alcoholismo; las condiciones de vida en determinados climas y valles angostos pueden repercutir en el temperamento, etc., etc. ¿Por qué no iniciar un proceso de datos desde los escolares?

Entendemos que el valor del ser humano, sea éste blanco o sea negro, debe estar muy por encima de toda diferencia racial. Y que no haya impedimentos de ninguna clase para estar abiertos a todo tipo de investigación, como cualquier pueblo civilizado.

1980-XI-24.

HIRIGINTZAZ

Hirigintzaz, industriadun Euskal Herri partean, egoera larri batera helduak gara. Azken urtetako hazkuntzak irautzen baldin badu, —eta behera baino aisago gora eginen du—, gure hiriak itxusiak, itoak eta

bizi ezinezkoak bihurtzeko zorian dira. Egoera honek, urkamendira baino lehen, erabaki egoki bat behar du. Arrazoi honegatik, argitara irten berri den Jose Inazio Linazasororen *Permanencias y arquitectura urbana* deritzan liburua une egoki egokian datorkigu. Betor, bai; betor zorioanean. Ia hemengo gehiegizko bidegabekeriak mozten hasten garen.

Hirigintzari buruz lehendabiziko liburua dugu. Nik dakidanez behintzat, lehen ez zen holako liburu zientifikorik hirigintzaz. Hau da, hiriak historian zehar zer kriteriokin eraikiak ziren eta oraingo egoeran, gure mendean, zer aburu jarraitu behar duten markatzen duenik. Etxeeri buruzko estudioak bagenituen, baina ez hirigintzaz. L. P. Peña Santiagoren *Arte popular vasco*-ren hitzaurre hartan aditzera eman nuen bezala, etxeeri buruz bagenituen zenbait estudio: «Anuario de Eusko-Folklore»-ko V, VI eta VII (1925-1927) tomoetan, M. M. Smith, J. Yrizar, H. Oshea, F. Veyrin, A. Baeschlin, E. Aranzadi, Zabalo, L. Urabayen eta beste zenbaiten liburuetan. Ez ordea hirigintzaz. Hala ere, Leoncio Urabayenek lur eta bizilekuen ordenatzeaz zenbait lan eginak zituen. Honez gainera, Carreras Candi-ren zuzendaritzapean egin zen *Geografía General del País Vasco-Navarro* tomoetan badira anitz agiri, eta, batez ere, orain aipatzen dugun J. I. Linazasororen liburu beraren hitzaurregile den J. Caro Barojak *Los Vascos* (1949) deritzanetik hasita *Etnografía Histórica de Navarra* (1971-1972) liburuetara arte. Euskal Herriko arkitekturaz zerbaít serioa egin nahi dutenek ezagutu beharrezkoak dituzte liburu horiek.

Arkitekto gazteak kezkatu daude gure herriko hazkundeak daroan martxaz. Honegatik, J. I. Linazasorok, hirigintzaren helburuz, aurreproektoak behar duten analisisa sakona eskatzen du. Bere tesia aurkeztzeko, historian zehar erabili diren aburuak aztertzen ditu, erromatarren garaiko aztarnetatik hasi eta joan zen mendean neoklasikoaren joerak burutu arte.

Irakurleari ez diot aditzera emango hirigintzaz eta etxe eraikitzez erabili den politika txarra, hontaz nik haina dakienez. Diruzalatasunez itxuturik ibili direnen politika ez baita izan herriaren onerako.

Hitzaurrean Julio Caro Barojak ongi salatzen duen bezala eta, gezurra badirudi ere, aintzinako hirigintzak zentzuzkoagoak ziren, hiritarren zerbitzurako eginak, arrazoi bidez eta buruz eginak; baina oraingo eraikitzaileak momentuko premiari eta irabazieri begira itsu-itsuan ari dira. Denbora laburrerako lanok, ez dira, luzarora, ez ekonomiaren onerako eta ezta ere hiritarren bizigarri. Listoak garelakoan tonto portatu gara. Ez bai dugu eskubiderik gure oinordekoen bizimodua hipotekatzeko.

Morfo-tipologiaz eta honen aplikazioarekin hasten da Linazasororen

liburua. Ondorean, aintzinatik gordetzen diren hiri zahar eredugarriak aipatzen ditu heureri buruzko iritziak agertuz. Bakoitzaren izate joera zertan den eta zergatik zen adiaraziaz. Lehen lan baterako ikertze tekniko izugarria iduritzen zaigu, gai beraren zientzia disziplina zehatzaren barru eramanez.

Erdi-arogan sortu eta eraiki ziren hiri-bilduak eta hamazortzigarren mendearen azken partetik erabili ziren neoklasiko joerazko kriterioan izanen dira liburuko zatirik bereizgarrienak. Hoietan nabarmen azaltzen bai da eraikitzaileen zentzuzko aburua.

Liburua bera Barcelona-ko Gustavo Gili-k argitaratua da; irudiz, argazkiz eta marrazkiz aberats dator, irakurgaiaren lagungarri. Toki askotako agiriak agertzen ditu; baina, bereziki, Puentele Reina, Laguardia, Gasteiz, Segura, Mutriku, Bilbo eta Donostiako hirienak.

Hain beharrezko zaizkigun kriterio berriak markatzera dator J. I. Linazasoro donostiar arkitekto gaztearen lan hau. Gure gizartean eraikitzaile arduradun direnak ezagutu beharrezkoa, zer pentsa emango diotena eta gogoeta berrituz egungo anarkiari muga jarriaz bizileku ego-kiagoak eraikitzea bideratu. Hala bedi.

Sobre urbanismo

Constituye una novedad editorial muy importante la aparición de la obra *Permanencias y arquitectura urbana* del joven arquitecto donostiarra José Ignacio Linazasoro, que trata de las ciudades vascas de la época romana a la ilustración. Tratándose del primer intento serio sobre la historia urbanística del país, creemos haber logrado sus objetivos con éxito. Es un ensayo, que incluye una serie de etapas discontinuas de construcción de la ciudad, y en el mismo se pretende analizar básicamente el papel y naturaleza de las «permanencias» físicas a lo largo de este proceso. Elementos como el sustrato romano, la morfología de las ciudades medievales o la propiedad del suelo, en general, son tenidos en cuenta en su papel de elementos en parte determinantes de los resultados físicos concretos y sucesivos.

El libro viene prologado por Julio Caro Baroja. Muy bien prologado, por cierto. Quien nos manifiesta que «la preocupación actual de nuestros arquitectos jóvenes y con sentido de la responsabilidad a este respecto hace ver, de modo claro, que vivimos momentos gravísimos y que el caudal de conocimientos teóricos y prácticos con el que contamos no corresponde, ni mucho menos, a las «realizaciones». ¡Qué realizaciones!

No hay duda, que el medio influye directamente en el comportamiento del individuo y no se puede pretender orden en una urbanización desordenada, ni sensibilidad estética si no se cuidan dentro de unas exigencias mínimas los conjuntos armónicos de las poblaciones.

El libro, ricamente ilustrado con dibujos, fotografías y planos, aporta un valioso material para la historia del urbanismo en el país y al propio tiempo marca la pauta, o por lo menos sugiere, el camino a seguir en lo sucesivo. Por lo que consideramos fundamental para nuestros arquitectos y las personas responsables en la construcción.

1979-I-22.

FERIA NAGUSIAK

Urtearen bukaera heltzeaz Euskal Herriko hiri askotan urteko feria nagusiak ospatuko dira. Gehienak Santo Tomas egunez, abendua-ren 21-ean eta guti batzuk abenduko beste egun batez. Elgoibarren, adibidez, Gabon zahar egunez.

Gehienetan «feria» hitza erabiltzen da. Gure auzoko Elgoibarren «azoka». Azken hau ordea euskaldun jatorragoa den ustez zabaltzen ari da. Arabeen «zoco»-tik dator, baina feria kontuaz ari geranez, berdin da; tratua tratu, asto batari buztana atera eta besteari sartu.

Feria edo azokarik gehienok urtean zehar eskualdezka egiteko ohitura da. Adierazpenez, Gipuzkoara mugatuko naiz. Hara nola izaten diren Arrasate (Mondragon), Elgoibar, Azpeitia, Ordizia, Tolosa eta Donostian. Gure geografiaren eremuan, bakoitzak inguru berezi bat hartzen duelarik.

Aintzina, komunikabideeri orain baino gehiago begiratu beharra zegoen, oinez edo zaldiz ibiltzen zirelako eta honegatik zuen eskualde bakoitzak bere feria. Hileroko ferietan egiten ziren salerosketarik beharrezkoenak; baina urtearen bukaerakoan nagusienak. Salerosketaz gainera, gizarte harremanak gordetzeko ere balio zuen feria hoiek mantentzea. Baita ekonomiaren gora-beherak jakiteko baremotzat ere. Gaur oraindik ere, baserriarrek, errentan etxeren bat edo utzi behar badute baina denbora berean pezetaren balio neurriari eutsi, ferietan salgai egote-n direnetan jartzen dute oinarrizko neurria. Adibidez, urte batean honenbeste erraldeko txalak zenbat balio duen, urrengo urtean pisu bere-

koak izan dezakeen diferentziaren arabera prezioa aldatzeko kondizioaz. Eta, horrela jarrai urtez urte.

Eskualde hoiek, beren barne ekonomia politikaz aintzinagoko herri-elkarte erakunde zaharragoeri lotzen zirela esango nuke. Hau ezta oraindik ondo estudiatua, baina hala dirudi.

Ez pentsa Gipuzkoa beti orain bezalakoa izan denik, ez. Donostia Nafarroako erregeren babespean hiri sortzean, bertako foruak dionez, Itziardik Donostiarainokoa zen probintzia hau. Orduko eliz barrutien arabera nonbait: zeren Gipuzkoako Artziprestego nagusia muga hoiien barnean Iruñeko Diozesisekoa bai zen, Pasaitik harakoa Baionakoa eta Debarrua Kalagorrikoa zen bezala, Anaitasuna aldizkarian «Ezagutu gure herria» (1973) eta geroago «Lur eta gizon. Euskal Herria» (1974) deritzan liburuan Jose Luis Lizundiaren lanetan ikus dezakegun bezala. Muga hoiek aintzinagoko Barduli, Baskoni eta Karisti herrialdeetan finkatzen dira. Baina hoiek heurok baino mugaketa naturalago eta zaharragoa izango dute feria nagusien eskualdeak.

Aintzinasunez xehetasun gehiagora hurbiltzeko, P. Gorosabel-en lanetan «Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa»-ren bigarren tomoko hirugarren kapituluan aipatzen diren eskualdeetara joko nuke nik. Oraintsuago Sebastian Insaustik «División de Guipúzcoa en valles» (Bol. de Estudios Históricos de San Sebastián, Dr. Camino, año 1974, pp. 219-229) deritzan lanean argitaratu zuen bereizkuntzara.

Arrasatera biltzen ziren Leintz haranekoek, hiri hau inguruko buru zenez. Erdi-aroan, Tolosakin batean Gipuzkoako hiriritarik handiena. Gasteiztik itsasora irtezeko biderik laburrenaren erdialdean (Mutriku eta Debaz gogoratzen bagara), meatokiak, olak eta merkatalgoa zituen bere aberastasunez. Proporzioz, 1448ko erreketara arte izan zen hiri garrantzitsua. Bertako eliza, probintziako hiru zutoitartedun gotikorik zaharrena dugu, XIV. mendearen lehen partean eraikia. Feria nagusiak egiten diren hiriak aztertzen baditugu, guzietan aurkituko dugu zer bait zahar eta berezigarri. Elgoibar ordea, Markinaldeko hiri nagusia. Horregatik, Gaztelako erregeak hiri bildutzat onartzean, Villamayor de Marquina jarri zion. Hemen ere, hor gelditzen zaigu gotiko atari eder bat hilerriko sarreratzat.

Azpeitia, Iraurgiko hiri nagusiak beraganatuko zituen Urolako ibarrrak Saiaz zeritzan partearekin, Aiatik Beizamarainoko guzia. Ordiziak Goierri parte, Areria bere barne zuela. Tolosak, foru artxibo eta aminalgoaz hiririk handienetakoa zenez, Beterri zuen bere.

Bestalde, Donostia, Hernaniko lurraldeetan sortu zen baina Erdi-aroaren goi partetik Hernani bera baino handiagoa eta garrantzitsuagoa bihurtu zen. Eta, Oiartzun aldea, garai batean, aski berezia izango zen.

Historia ezta alperrik iragana eta gaur ere, ekonomiaren aldetik, herriak elkartuz zerbait egin nahi dutenek, kontuan hartu beharrezkoak dituzte feria nagusi hoiengatik inguruko lurraldeak elkar laneko erakundeak berritze orduan.

Las ferias mayores

Al finalizar el año, y principalmente el día de Santo Tomás, se celebran las grandes ferias. Por lo que toca a Guipúzcoa, éstas están sujetas a las villas donde se mantienen las ferias periódicas más importantes, generalmente mensuales: Mondragón, Elgoibar, Azpeitia, Villafranca de Ordicia, Tolosa y San Sebastián. Villas que circunscriben centros comarcales erigidos en pequeñas cabezas territoriales por uso y costumbre. Coinciden, a su vez, con las antiguas agrupaciones o divisiones en valles. Su origen estaba condicionado por intereses político-económicos, y por su proximidad, en unos tiempos en que los medios de transporte eran muy dificultosos.

Lo cierto es que, estas ferias, mantienen un comercio poco común en los medios de los mercados cotidianos y, a su vez, una intercomunicación social y un baremo para la vida económica rural.

La división en valles, es probablemente anterior a las divisiones de las Diócesis y, quién sabe si, anterior a la primitiva de Caristios, Vascones y Várdulos, ya que responde a una distribución más regular y natural del territorio guipuzcoano. Este sería un factor muy importante a estudiar y que debería tenerse en cuenta a la hora de las distribuciones y obras públicas en común.

P. Gorosábel en su gran obra «Noticias de las cosas memorables de Guipúzcoa» (tomo II, cap. tercero), J. L. Lizundia en «Lur eta Gizon. Euskal Herria» (capítulo primero) y en los artículos «Ezagutugure herria» (rev. Anaitasuna, 1973), y además S. Insausti en «División de Guipúzcoa en valles» (Bol. de Estudios Históricos de San Sebastián, 1974) aportan valiosa documentación para reconstruir el aspecto territorial y que redundaría en un mejor aprovechamiento del mismo.

Mondragón fue antiguamente la pequeña capital del Valle de Leniz, Elgoibar de la merindad de Marquina, Azpeitia de Iraurgi al que se le uniría Sayaz, Villafranca de Ordicia se constituiría en centro geográfico del Goierri con Aleria, Tolosa del Beterri y San Sebastián del antiguo territorio de Hernani al que pertenecía la capital guipuzcoana.

La historia no transcurre en vano, y la lección recibida hay que

aprovecharla. La hegemonía de nuestro territorio, para su economía e interrelación, estaba proporcionalmente distribuida. A la hora de formar las mancomunidades para servicios comunes, es algo a tener en cuenta, y que las grandes ferias de diciembre nos hagan reflexionar.

1979-XII-17.

IHAUTERI

Ihauteri edo Iñauteri, Bizkai aldean Aratostiak edo Aratustiak, era askotara eta oso aintzinatik ezagutzen dira, Euskal-Herrian ez ezik, mundu guzian zabaldurik.

Gure ingurukoez anitz ikerketaz idatzia dute J. Caro Baroja, J. Garmendia Larrañaga, J. M. Satrustegi eta bestek. Berak Maria Elena Arizmendik ere erabiltzen du gai hau *Vascos y Trajes* liburuan.

Duela hiru urte neronek ere zerbait idatzi nuen *Hoja del Lunes*-ko zerrenda hauetan, Aratostiak zer ziren adieraziz. Orain, badirudi jende gehiago arduratzen dela gai hontaz eta, handik eta hemendik, galdera asko jaso ditut. Galderen artean pozgarri izan zaizkit Kultura Kontseilaritzan nengoenean Bizkaiko Museo Historikoan sortarazi nuen Pedagogi sailean ikerketetan ari zen Jon Aurreren galderak lehenik eta berak burutu duen lanaren kopia ondorean. Lan polita benetan.

Historia aurretik ere, seguru asko, artzaingo arora helduko den ohitura honek, folklorezko agiriak ugari izanarren, agiri idatzi zaharrik apenaz dugu. J. Garmendia Larrañagaren *Iñauteria* deritzan liburua-ren, 228 orrialdean, Tolosako Iñauteri ospetsueri buruzkoan ematen duenez, harriturik gelditu nintzen agiririk zaharrena Agirre Asteasuakoaren (1742-1823) *Eracusaldiac*-ren hirugarren tomoko 552. orrialdean aurkitu nuen hura zela.

Hamaseigarren mendean, Oñatiko unibertsitarioek, Ihauteriz, gauez errondan ibiltzen ziren, inoiz armazko torneoa eratu ere bai. Baina bestelako iskanbilarik ere izaten zen. Lizarralderen *Historia de la Universidad de Sancti Spiritus de Oñate* liburua-ren 239 eta 248 orrialdeetan agertzen denez, 1565. urtean estudiante errondalariak zalaparta handiak erabili zituzten nonbait eta hoietako batzuk, biharamunean, alkateak preso hartu zituelako Unibertsitateko erretora alkatearen kontra jarri zen, bere eskubidezko gauzetan sartu zelako.

Dena dela, Ihauterien agiritzat kontuan hartzekoak dira Lizarral-

dek bere liburu horren 239, 248, 306 eta 318. orrialdeetan ematen dituen berriak.

Baina, Ihauterien jatorria aintzinako denboretan galtzen zaigu. Gizona bere natur izatearen arrazoiez galdetzean eta misterioari erantzun zehatza eman ezinez, bera baino natur indar boteretsuago diren izaki batzutan bere burua gorde nahi du, jainkokiak sortuz. Jainko bat sortzeak eta hau adierazteak, bere kontrako zerbait eskatzen du eta Satan edo Luzifer bezalako deabrukeriak behar.

Gizona harpeetan bizi zenerako ohartu zen urtaroez, udako beroaldiz eta neguko elurrez, frutuen ernetzeaz, abereak tokiz aldatzeaz eta abar. Abereak hezitzeaz, hauek erakutsi zioten larraldaketa, udaran mendietara eta neguan ibarretara. Eguzkia jartzen duelarik bizitzaren indartzat. Urtaro horietan udaberriak dakar bizitza berriaren poza, baina uztak dira oraindik urruti eta barau egun batzuk pasa beharko ditu. Azkuek zeritzan bezala, Aratusteak, haragia uztetik baldin badatoz, edo naiz Aratosteak haragi janen ostea izan, bere balio semantikoa hor mugatzen da, aintzinako erromatarren *Carnestolendas*-en arabera, eta hau da erdarazko *Carnaval*-en guraso. Beraz, Ihauteriak, urtaro bat uztean eta beste berri bat hastean hartzen du bere zentzua. Kristautasunak jarritako Garizumak, kendu nahiko du Ihauteri; baina gizartean indartsu kokatzen diren ohiturak baztertzea ezta hain erraza, batez ere alai igarotzekoak baldin badira.

Noizbait, izatearen misteriozko indar eskutueta makurtu zen gizona, itxuraldaketazko moztorro jantziz, txontxongillo bihurtzeko dohaiak ere ba dituen. Eta pertsonaje zelebreak sortuko ditu: Miel Otxin, Zaldiko, Ziripot, Txatxoak, Domingillo, Koko-moko... Azkenik, Tolosako Ramos Azkarate bezalako konparsagile eta bertsolariak ere izango ditu eta lehenago laborarien mundukoa zen jaialdia hirietara sartuko zen; aspaldi gainera, Oñatiko agiriok erakusten digutenez.

Berrogeitamargarren aurreko igandez hasiko dira jaialdiak eta urrengo asteazkenez izanen da Ihauterietako egunik handiena.

Haurrak ere beren egun jakin bat izanen dute, *ostegun gizona*. Bizkaian *eguen zuri* dena.

Lehen gizartea bezain zaharra dugu Ihauteri.

El Carnaval

De muy diversas formas y desde tiempos muy remotos está enraizado el Carnaval en el país, así como en todo el mundo. J. Caro

Baroja, J. Garmendia Larrañaga y J. M. Satrústegui son autores de libros monográficos sobre el tema.

Hace tres años, por estas mismas fechas, dediqué un artículo, en estas mismas columnas, sobre los *Aratostiak* de la zona limítrofe entre Guipúzcoa y Vizcaya, con una descripción del Carnaval eibarrés que conocí en mi infancia. En esencia es el mismo *Ihauteri* o *Iñauteri* de otras zonas del país, y corresponde a las Carnestolendas romanas.

Quedé sorprendido al saber que la noticia más antigua del Carnaval de Tolosa fuera aquella mención del escritor euskaldún J. B. Aguirre de Asteasu (1742-1823), según recoge J. Garmendia Larrañaga en las páginas 228-229 de su obra *Iñauteria*. Sin embargo, el Carnaval urbano cuenta con noticias anteriores. La obra *Historia de la Universidad de Sancti Spiritus de Oñate* (Tolosa, 1930), del reverendo J. José A. Lizarralde, recoge en las páginas 239, 248, 306 y 318, noticias del siglo XVI en Oñate. Concretamente el año 1565, los estudiantes de la Universidad registraron algunos actos delictivos, el alcalde prendió a algunos de ellos y el rector pidió su puesta en libertad, bajo graves censuras eclesiásticas por entrometerse en sus competencias. Por aquellos años se conocían rondas nocturnas y hasta torneos de armas.

El Carnaval está sujeto al entorno cultural del solsticio de invierno. Su origen puede remontarse al estadio pastoril y, tal vez, al paleolítico. El hombre que vivía de la caza, la pesca y la recolección, había de presenciar los ciclos solares y su repercusión en los frutos y en la migración de los animales. Su vida estaba condicionada a las circunstancias implantadas por la naturaleza que le envuelve en un profundo misterio, y él es incapaz de aclarar dichos fenómenos. No obstante, sabe que la primavera le depara una nueva esperanza para la vida. Los alimentos escasean y tendrá que ayunar, pero sabe que después brotarán los frutos. Es una época importante y hará converger sus creencias y sus sentimientos de aspecto religioso, a los que irá añadiendo magia, culto, rito... que se harán consustanciales a la época e irá tomando cuerpo el Carnaval. Luego será una rutina, y no pocas veces válvula de escape de toda una serie de sentimientos íntimos que el hombre no se atreve a manifestar en la vida cotidiana. Para ello necesita de sus máscaras y disfraces.

El Carnaval es consustancial a la primitiva sociedad humana y ha ido acumulando diversas formas y aspectos en el transcurso del tiempo.

1980-II-11.

SANDAILI ETA INGURUA

Nere mendizaletasunezko ibilaldietan gogoko nuen mendi berriak eta toki berriak ezagutzea, baina, hala ere, banituen nere gogoan zenbait toki edo inguru maiz ibiltzea nahiago nituenak eta hoi en artean, Gipuzkoan bederen, Zaraiatik Urrexola aldeko inguru hori nuen maite. Joera honek bultzatu ninduan Zاراia mendietako artzaintzaz azterketa bat egitera, 1956ko «Anuario de Eusko-Folklore» liburuan argitaratuko zena, Asuntzetako treguharriak deskubritzera, «Munibe» (1954an adituzera emanak) eta mendizaleen «Pyrenaica» aldizkariaren ale batean (1958ko 4. zenbakiaren 122-124 orrialdeetan) Orkatzategi gailurrera joateko bideak agertu nituen bertako inguruak eta kondairak adieraziaz. Beraz, bertako edertasunaren trukean zerbait eskaini nuen.

Garai hartan, Degurixa inguruak, saroi eta zelai oparotsuz, Aumategitik, Andartora, Andartotik Arluzera eta hemendik Alabietara aldera, edertasun zoragarriak, bakardadezko toki amesgarriak ziren. Eta handik hurbil, Urrexolako haitzetan, Orkatzategiko gailurra, hain altua izan gabe Bizkai-Gipuzkoetara bista ederrez eta bere ekialdeko hegalean Aitzulo, «Pyrenaica» zenbaki hartako atzekaldeko azalean argazkiz azaldu nuen. Alde bereko behe partean, Oñatitik Araozerako bidearen gainekaldean, Jaturabeko presaren parean dagoen haitzulo baten sarreran aurkitzen da San Elías (Sandaili) ermita.

Inoiz Aretxabaletatik Orkatzategira edo Kurtzebarrira igoaz eta urrengo Gatzaga-gainetik Alabietara eta hemendik gailurren batera igoaz jaxkitzen nintzen Oñatira Sandailiko haizpean atsedendu edo bazkaldu ondorean. Ibilaldi haietan hau izaten nuen, gehienetan, babes leku, euriagatik edo eguzki beroagandik gordetzeko. Era berean, bazkaltzeko toki egokia bai zen, ura eta mahaiak han bertan zirenez.

Duela hilabete batzuk bisitatu nuen San Elías eta tristura handia eramane nuen hain desegina ikusteaz. Ermita, ondoko etxea eta barru guztia apurtuta, kobako mahaiak ere autsita eta toki guziak zikinez eta kakatzaz.

Kulturaz ez dakit aurrerapenik egin dugun, baina zibismo aldetik atzerapen handia dugu nonbait. Tamala da ehundaka urteetan errespetaturik gorde diren paraje atseginak horrela ikusi beharra, tamala arbasoegandik kondairaz beterik eta toki sakratutzat heldu zaiguna modu txarrez desegintzea. Ez da zilegi sinismenaren edo naiz sineskeraren jabe direnak era horretan iraintzeko. Oñatiko San Elías-en gertatu denarekin inork ez du ezer irabazi.

Lehen Santa Ylia (Sandaili) zena, ahozkeratik edo itxuragatik bihurtu zen San Elías. Hala ere, herriaren ahoan oraindik ere Sandaili bezala

ezagutzen da. Santa Ylia, Santa Julia bai da. Bertako lehen albisteak izkribu zaharretan aurkitzen dira, J. K. Gerrak zionez, 1388 edo 1401. urte inguruan gertatu zenari buruzko kanta zati batzuk dira. «Pyrenaica»-ko nere lantxo hartan ere aipatzen nituen.

Lapurrak gorde ziren bertan eta

*Sandailiak ateak ditu zirarrez,
Nola zirarrez da ala zendalez.
Hermandadea arean doa negarrez,
Anso Garziak gazteluori emun ez.*

Askok ikertua eta Mitxelenak argitasun gehiagorekin «Textos arcaicos vascos»-en emana. Oñatiko Doktor Puertok idatzirik utzi zuenez, Anso Garzia Garibaikoaren menpekoak Santatrin (oraingo San Adrian-en) ernaniar mandazain bati ardoa eskatu omen zioten eta honek uko egitean zeramazkin ardo eta diruak lapurtu eta Sandailira jo ezkutatzeroa. Ardoa, probintziako korrejidore zen Hurtado Mendozakoarena omen eta Hermandadeko jendez, «*argi izarrok ditugula kandela*» hesitu omen zuten Sandaili.

*Ardao zuri, ardao Madrigal goa,
Ardao zuria Mendoza gana doa,
Alabana Sandaili gogoa,
Zalagarda Sandailira doa.*

Baina, behar bada, tartean besterik ere izango zen, batzuk oinaztarak eta besteak ganboarrak zirenezkerok.

Urte guti dela, arabar senar-emazteak aurkitu nituen, bertako uretan busti eta ermitan otoitz egitera etorriak, haurdun izateko. Gurasoen-gandik jasotako ohitura omen zuten.

Haitzulo ondoan dagoen harraska batean bustitzen ziren, hatzak, eskua edo gorputza gerriraino sartuaz. Urrengo, haurren soinekoak busti eta legortzeko esegiaz haurra lortuko zuten ustez. Hontaz, ikus J. M. Barandiaranen «Obras completas»-en lehen tomoaren 210. orrialdea.

Holako aipamen bat jasotzen zuen J. M. Satrustegik ere «Medicina popular vasca y ginecología» zeritzan lan batean, «Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra» aldizkarian IX. urtea (1977) Ikus Araoz 333.orrialdean.

B. Gandiaga poeta bikainak ere jasoak ditu Sandaili eta inguruko sineskerak eta holako aztarna ere aurkitu genezake 1956an «Euskera» aldizkarian argitaratu zuen lan hartan (ikus 226.orrialdea). Baina Gandiagaren bilketetan nabarmen aurkitzen den sineskera, zera da, San Elias bera jatorriz Arabako Narbaxako semea zela.

Sandaili.

Ikus dezakegunez, sineskera hoiak aspalditik sustraituak dira Sandailin eta euskal mitologian toki berezi bat merezi du, herriaren irudimenak bere lekua izan dezan. Paraje atseginak gogoetazko ametsetarako bai dira.

OHARRA: Artikulu honen ondotik, inguruko biztanleak jabetu ziren Santailiren egoeraz eta ermita guzia berritu eta inguru guzia txundu zuten. Eskergarria da benetan.

Santa Iliá y su entorno

Hace algunos años, en mis excursiones de montaña, frecuentaba muchísimo los montes de Zaraya y las peñas de Urrejola, atraído por la belleza y la soledad de sus alturas. En muchísimas ocasiones, Oñate era el punto de regreso y solía pararme en San Elías para tomar un refrigerio.

El amor que sentía por estos parajes, me llevó a realizar un trabajo sobre la vida pastoril, que vio la luz en el «Anuario de Eusko-Folklore» (1956), al descubrimiento de dos dólmenes, reseñados en «Munibe» (1954), y, entre otros itinerarios descritos, aquél en que señalaba la ascensión a la cumbre de Orkatzategui y mencionaba los antiguos cantares de Urréjola y Sandailia, en «Pyrenaica» de 1958. Si mucho se me ofreció para el disfrute de la Naturaleza, algo aporté a trueque.

Hace unos meses visité San Elías, y sentí una gran pena al ver los destrozos y el estado de abandono en que se encuentra el lugar. Un vandalismo sin límites, ha hecho verdaderos estragos. Y todo, a cambio de nada.

Es posible que algo hayamos adelantado en conocimientos culturales, pero mucho hemos perdido en valores cívicos.

La ermita de San Elías se sitúa en la misma boca de una cueva con yacimiento prehistórico, y es muy rica en tradiciones y leyendas, además de lugar de peregrinaje para los pueblos limítrofes, de Alava. Su primitivo nombre de Santa Ylia (Santa Julia), que entre los euskaldunes se ha empleado Sandailia, se ha transformado en San Elías.

Las primeras noticias aparecen en antiguos cantares relacionados con un robo en el túnel de San Adrián; según J. C. de Guerra, suceso ocurrido entre los años de 1388 y 1401. Dichos cantares nos han llegado fragmentados y han merecido numerosos estudios, entre los que destaca la versión de L. Michelena en las páginas 92-97 de la obra «Textos arcaicos vascos».

En las leyendas recogidas por V. Gandiaga, a San Elías se le atribuye oriundez de Nabaja. También se cuentan costumbres relacionadas con ritos de fertilidad, tanto para los campos labrados como para personas estériles. Pues todavía hoy, hay quienes van con ilusión de concebir, mojándose en las aguas de una bañera de piedra que se nutre de lo que mana de un orificio natural de la roca. También lo recoge J. M. de Barandiarán en sus «Obras completas».

No cabe duda de que San Elías es un centro con antiquísimas creencias y, como tal, se merece los mayores respetos.

1979-III-19.